

УДК: 796.011.1:373.51-057.874

DOI: [https://doi.org/10.31470/2786-6424-2022-1\(1\)-96-103](https://doi.org/10.31470/2786-6424-2022-1(1)-96-103)

ORSID 0000-0002-4901-6148

ORCID 0000-0002-2893-1224

ORCID 0000-0001-7669-5070

КРУЦЕВИЧ Тетяна

доктор наук з фізичного
виховання та спорту,
професор,
Національний університет
фізичного виховання і спорту
України, Київ, Україна
e-mail: tmfv@ukr.net

АНДРЕЄВА Олена

доктор наук з фізичного
виховання та спорту,
професор,
Національний університет
фізичного виховання і спорту
України, Київ, Україна
e-mail: tmfv@ukr.net

ГОЛОВАЧ Інна

кандидат наук з фізичного
виховання та спорту,
Київський університет
імені Бориса Грінченка, Київ,
Україна
e-mail: tmfv@ukr.net

ЗМІСТ МОНІТОРИНГУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНИХ ЗАНЯТЬ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація.

Вступ. Одним із стратегічних завдань системи освіти стає формування особистості з високим рівнем екологічної культури, важливим періодом формування якої є молодший шкільний вік. **Актуальність дослідження** обумовлюється необхідністю обґрунтування підходів до розробки шкільного екологічного моніторингу для формування екологічної культури школярів початкових класів та підвищення показників їх фізичного стану в процесі позакласних занять з фізичного виховання. **Мета** – розробити структуру та зміст шкільного екологічного моніторингу для формування екологічної культури школярів початкових класів та підвищення показників їх фізичного стану. **Методи:** теоретичний аналіз фахової науково-методичної літератури, антропометричні, фізіологічні, педагогічні, соціологічні методи дослідження, методи математичної статистики. **Результати роботи.** Започатковано структуру та розроблено зміст моніторингу екологічної культури у процесі позакласних занять з фізичного виховання, що містить діагностику екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку, рівень адаптаційно-резервних можливостей, рухової активності та фізичного здоров'я школярів молодшого шкільного віку. За результатами моніторингу оцінено його складові у дітей молодшого шкільного віку. Отримані результати покладено в основу розробки програми позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму. **Висновки.** Результати констатувального експерименту свідчать про потенційні можливості молодших школярів щодо формування екологічно доцільної поведінки.

Ключові слова: екологічний туризм, учні початкових класів, фізичний стан, дозвілля

Annotation

Summary. One of the strategic objectives of the education system is the formation of a person with a high level of environmental culture, and the primary school age is an important period for this. The relevance of the study is due to the need to substantiate the approaches to the development of a system for the monitoring of environmental culture development in primary school students together with their physical condition improvement during extracurricular physical education activities. The **aim** was to develop the structure and content of the monitoring system to develop the environmental culture in primary school students and to improve their physical condition. **Methods:** theoretical analysis of special scientific and methodological literature, anthropometric, physiological, pedagogical, and sociological methods, methods of mathematical statistics. **Results.** The structure and content of the system for monitoring of environmental culture in the extracurricular physical education activities were developed, which included the evaluation of environmental awareness, the level of adaptation and reserve capacity, physical activity, and physical health in primary school students. Based on the monitoring results, its components were assessed in children of primary school age. The obtained results create the basis for the development of a program of extracurricular activities including the means of environmental hiking. **Conclusions.** The data of the ascertaining experiment indicate the potential opportunities of primary school education to form environmentally sound behaviors in children.

Key words: environmental hiking, primary school students, physical condition, leisure time

Вступ. Узагальнення та систематизація даних науково-методичної літератури щодо розвитку сучасної системи шкільної освіти в Україні показує, що незважаючи на новачі в системі навчання та виховання, в галузі фізичного виховання вони мало застосовуються [12]. Навчально-виховний процес загальноосвітньої школи все більше переважується предметами, які розвивають тільки розумові здібності, і при цьому не враховуються ні зниження рівня фізичного розвитку сучасних дітей, ні постійне погіршення стану їхнього здоров'я. У той же час, відхилення в шкільній практиці від мети фізичного виховання і зведення його до суто формального підходу, що

спостерігається в останні роки, не тільки суперечить ідеї формування гармонійно розвиненої особистості але й підсилює і без того критичний стан здоров'я школярів. Великий потенціал фізичного виховання полягає в тому, що він впливає не тільки на рухову сферу людини, а й на духовну, особистісну і соціальні сфери [10].

Наявні проблеми в загальноосвітній школі, недолік інформації про стан навколишнього середовища, застаріла матеріальна база ведуть до формування неадекватного світогляду школярів [1]. Така ситуація спричиняє відсутність підґрунтя для формування мотивації до дбайливого ставлення не тільки до навколишньої природи, але й прояву байдужої поведінки до свого власного здоров'я [6]. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що у сучасних умовах одним із стратегічних завдань системи освіти стає формування особистості з високим рівнем екологічної культури [7, 14]. Одним з найбільш важливих періодів для формування засад екологічної культури особистості є молодший шкільний вік [14]. Специфічною рушійною силою процесу екологічного виховання молодших школярів є протиріччя між негативним досвідом про взаємодію з навколишнім світом, який дитина набуває «стихийно», і знаннями, цінностями, пропонуваними їй у школі [4]. Встановлено, що практично не досліджувалися підходи до використання у процесі формування екологічної культури учнів початкових класів потенціалу фізичного виховання, яке має значні можливості для формування екологічної свідомості та поведінки молодших школярів, в першу чергу, стосовно свого власного організму як об'єкта екологічної турботи [5]. Тому використання засобів екологічного туризму, які мають універсальний, міждисциплінарний характер, надасть можливість підвищити не тільки рівень екологічної культури молодших школярів, а й сприятиме покращенню показників фізичного стану. Це зумовлює доцільність та необхідність залучення дітей молодшого шкільного віку до додаткових занять фізичною активністю, наприклад до фізкультурно-оздоровчих занять з елементами екологічного туризму.

Дослідження виконано відповідно до Плану НДР НУФВСУ на 2021–2025 рр. за темою «Удосконалення системи педагогічного контролю фізичної підготовленості дітей, підлітків і молоді в закладах освіти» (номер державної реєстрації 0121U10 8938).

Мета дослідження – розробити структуру та зміст шкільного екологічного моніторингу для формування екологічної культури школярів початкових класів та підвищення показників їх фізичного стану.

Матеріал і методи дослідження.

Учасники. У дослідженнях брали участь 191 учень молодшого шкільного віку (96 хлопчиків, 95 дівчаток) загальноосвітньої школи № 62 м. Києва. Дослідження проводилося відповідно до етичних принципів Гельсінкської декларації Всесвітньої медичної асоціації. Дослідження проводилося в Національному університеті України з фізичного виховання і спорту (м. Київ, Україна). Етичне схвалення протоколу дослідження отримано від Комісії з етики НУФВСУ (протокол № 6 від 15.10.2021). Учні молодших класів були задіяні до дослідження добровільно при письмовій згоді батьків на участь у всіх етапах педагогічного експерименту, а також на подальший аналіз та оприлюднення їх особистих даних під час розгляду та висвітлення результатів дослідження.

Організація дослідження. У дослідженнях використовувалися соціологічні методи. Для оцінки рівня шкільної мотивації використано анкету Н. Лусканової [11]. Для діагностики екологічних установок особистості було проведено опитування школярів молодших класів за вербальною асоціативною методикою «ЕЗОК», яка спрямована на дослідження типу домінуючої установки відносно природи. За методикою виділяють чотири типи таких установок: особистість сприймає природу як об'єкт краси («естетична» установка); як об'єкт вивчення, одержання знань («когнітивна»); як об'єкт охорони («етична») і як об'єкт користі («прагматична»). «ЕЗОК» – це «емоції», «знання», «охорона», «користь» – аббревіатура типів установок використовувалися під час створення методики [14]. Діагностика екологічної освіченості здійснювалася за методикою «Натурофіл» [8]. Діагностика відношення до природи оцінювалася за допомогою опитувальника «Моє ставлення до природи», запропонованого для дітей молодшого шкільного віку [3]. Вивчення рівня екологічної культури молодших школярів здійснювалося за методикою Е.В. Асафовой [2], модифікація І.І. Головач. Тестування екологічної культури молодших школярів включало визначення екологічної освіченості, екологічної свідомості та екологічної діяльності за трьома рівнями: низький, середній та високий. В залежності від комбінації результатів був досліджений саме рівень екологічної культури молодших школярів (дуже низький, низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий, дуже високий). На підставі загальноприйнятих антропометричних методів досліджень, ми вимірювали соматометричні показники учнів з метою встановлення вікових, статевих та інших особливостей [10]. Нами було проведено дослідження оцінки показників захворюваності на основі викопіювання з медичних карток, журналу відвідування та медичних довідок. Для визначення адаптаційно-резервних можливостей дітей молодшого шкільного віку використали методику скринінгової оцінки Н. Польки [13]. Соматичне здоров'я школярів вивчали за допомогою методики Г.Л. Апанасенка експрес-оцінки рівня соматичного

здоров'я, згідно з якою було здійснено вимірювання таких показників в стані спокою, як: ЖЕЛ, ЧСС, АТ, маса тіла, довжина тіла, динамометрія кисті, а також проведення тестування в пробі Руф'є, здійснення розрахунку та оцінки життєвого індексу, силового індексу, індексу Робінсона і визначення відповідності маси довжині тіла.

Статистичний аналіз. Обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою методів математичної статистики. Використовувалась описова статистика з розрахунком наступних показників: середнього арифметичного значення ($\bar{x}$); стандартного відхилення (S); коефіцієнту варіації (V), %. Дані, отримані в результаті анкетування, оброблені статистичним методом визначення показників відносної частки. Він передбачає проведення аналізу результатів дослідження з метою визначення процентного співвідношення між частинами і цілим. При аналізі статистично значущої різниці між досліджуваними показниками на обох етапах задавався рівень надійності $P=95\%$ (рівень значущості $p=0,05$), а деякі гіпотези перевіряли при більш високому рівні надійності $P=99\%$ (рівень значущості $p=0,01$).

Результати дослідження. Екологічна культура – це тип життєдіяльності людини, що успадковується та її взаємовідносини з навколишнім середовищем, що сприяє здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини [14]. Нами започатковано структуру та розроблено зміст моніторингу екологічної культури в процесі позакласних занять з фізичного виховання, що містить діагностику екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку, рівень адаптаційно-резервних можливостей, рухової активності та фізичного здоров'я школярів молодшого шкільного віку. Структура моніторингу включає (табл. 1): оцінку вихідного рівня показників фізичного стану (визначення показників захворюваності, фізичного розвитку, фізичної підготовленості, фізичної работоздатності, рівня рухової активності, фізичного здоров'я, адаптаційно-резервних можливостей); порівняння отриманих даних з нормативними показниками; діагностику екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку; визначення ціннісних орієнтацій до регулярних занять фізичними вправами, відношення до природи; оцінку рівня екологічної культури.

Таблиця 1

Зміст етапів моніторингу екологічної культури дітей молодшого шкільного віку

Етапи	Показники	Методи
Оцінка визначення показників захворюваності	Клас хвороби; кількість захворювань за навчальний рік; тривалість кожного захворювання	Викопіювання з медичних карток, журналу відвідування та медичних довідок.
Визначення рівня фізичної работоздатності	Індекс Руф'є	Проба Руф'є
Оцінка адаптаційно-резервних можливостей дітей молодшого шкільного віку	Індекси Рорера, Робінсона і Кердо.	Скринінгової оцінка АРМ (Н. Полька, 2014)
<i>Оцінка вихідного рівня показників фізичного стану:</i>		
Фізичний розвиток	Довжина тіла, маса тіла, обхват грудної клітки	Антропометричні методи
Оцінка функціонального стану дихальної системи	ЖЕЛ (мл)	За допомогою портативного спірометра за загальноприйнятою методикою
Оцінка функціонального стану CCC організму	ЧСС _{сп} , АТ _{сист} , АТ _{діаст}	Пальпаторним методом, за методикою Короткова
Оцінка фізичного здоров'я	Індекс фізичного здоров'я	Експрес оцінка рівня соматичного здоров'я Г.Л. Апанасенка
Оцінка рівня РА	Індекс рухової активності	Фремінгемська методика
Оцінка рівня шкільної мотивації	Рівень шкільної мотивації	Методика Н. Лусканової «Оцінки рівня шкільної мотивації»
Діагностика екологічної освіченості	Інтенсивність суб'єктивного ставлення до природи	Методика «Діагностика екологічної освіченості «Натурофіл»
Визначення ціннісних орієнтацій	Мотиви участі школярів у екологічній діяльності	Аналіз екологічних установок «ЕЗОК» Методика Л.В.Байбородової «Мотиви участі школярів у діяльності»
Оцінка відношення до природи	Ставлення до природи	Опитувальник «Моє ставлення до природи»
Оцінка рівня екологічної культури	Визначення екологічної освіченості, свідомості та діяльності	Методика оцінки рівня екологічної культури

Відповідно до запропонованих етапів нами проведено екологічний моніторинг дітей молодшого шкільного віку. За результатами моніторингу встановлено. Кількість пропущених занять через хвороби складає у середньому 12 днів на рік на одного школяра (у другому класі – 5,1, у третьому – 9,8, у четвертому класі – 16,1 днів на одного школяра). Дослідження показників захворюваності дітей молодшого шкільного віку згідно з МКХ-10 дозволило зробити висновок, що 16% – це хвороби кістково-м'язової системи, хвороби органів дихання – 12%; хвороби системи травлення – 8%. Більше одного діагнозу мають 6% молодших школярів.

Мають тенденцію до погіршення показники адаптаційно-резервних можливостей організму (зрив адаптації спостерігався у 44,12% дівчаток та 33,33% хлопчиків четвертого класу порівняно зі школярами другого класу – 25,93% дівчаток та 27,59% хлопчиків). У ході експерименту нами було вивчено показники фізичної підготовленості учнів молодших класів. Встановлено, що за більшістю показників молодші школярі відповідають низькому рівню навчальних досягнень. Аналіз показників фізичного розвитку учнів молодших класів свідчить про переважно середній та нижче за середній його рівень (школярі 3 класів 61,9%, школярі 4 класів 58,5%). Отримані результати свідчать про збільшення кількості дітей, які мають дисгармонійний розвиток з віком – у другому класі гармонійний фізичний розвиток мають 60,34% учнів, у третьому – 50,81%, а у 4 класах відсоток дітей, які мають гармонійний фізичний розвиток, зменшується до 38,8%. Оцінка рівня фізичної роботоздатності за методикою Руф'є, свідчить, що показники індексу знаходилися в межах від (Х; S) (8,55; 2,34 ум. од.) до (9,36; 2,98 ум. од.). У переважній більшості спостерігався середній рівень фізичної роботоздатності. Для визначення рівня фізичного здоров'я (РФЗ) використано експрес-оцінку рівня соматичного здоров'я Г. Л. Апанасенка. Дані розподілу обстежуваних школярів дозволяють констатувати, що 35,9–42,9% школярів 2 та 3 класів мають середній рівень фізичного здоров'я, а більшість учнів 4 класів (41,1–45,1%) мають нижче за середній РФЗ. Отримані нами результати дозволяють констатувати, що переважна більшість обстежуваних школярів знаходиться поза межами безпечного (високого та вище за середнього) рівня соматичного здоров'я. Результати аналізу фізичного стану школярів молодшого шкільного віку свідчать про зниження окремих показників з другого до четвертого класу. Вказані негативні зміни обумовлені, на нашу думку, зниженням загального рівня рухової активності, напруженою навчальною діяльністю, пов'язаною з підготовкою до переходу учнів з початкової до основної школи, а також наблизженням до критичного періоду онтогенезу (що відзначається більш високою чутливістю організму до впливу несприятливих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища), який характеризується наростанням неузгодженості регуляторних процесів, що проявляється у біоелектричній активності мозку, у підвищеній збудливості і стомлюваності, нерідко – у зниженні успішності у навчанні, початку гормональної перебудови організму. Для діагностики шкільної мотивації особистості було проведено опитування школярів молодших класів за методикою Н. Лусканової, яка спрямована на дослідження типу домінуючої шкільної установки дітей (табл. 2).

Аналіз показників мотивації молодших школярів показав, що серед дівчаток (n=95) 2-4 класів відмінний рівень шкільної мотивації мають 18%, добрий рівень – 23%, найбільший відсоток дівчат із зовнішньою мотивацією 39%, низька мотивація у 11% дівчаток та у 9% досліджується шкільна дезадаптація. Серед хлопчиків 2-4 класів (n=96) відмінний рівень шкільної мотивації мають 8,8%, добрий рівень у 15% хлопців, 31,6% сприймає школу позитивно, але школа таких хлопців приваблює як об'єкт позаучбової діяльності. Найбільший показник серед всіх рівнів досліджуємо у хлопців із низькою мотивацією 37% та негативна мотивація у 7,6% хлопчиків.

Результати дослідження діагностики екологічних установок особистості представлено у таблиці 3. Провідним типом екологічної установки дітей молодшого шкільного віку є естетичний, про що засвідчують більше сорока відсотків дівчаток і двадцяти восьми відсотків хлопців. Для більшості опитаних природа сприймається як об'єкт краси. Причому серед дівчаток цей показник вищий, ніж серед хлопчиків. Достовірні зміни у виборі домінуючої установки спостерігаються також між дівчатками 3 і 4 класів у виборі естетичної, когнітивної і прагматичної установки ($p < 0,05$).

Таблиця 2.

Оцінка рівня шкільної мотивації (за методикою Н. Лусканової), %

Школярі	Рівні				
	I	II	III	IV	V
хлопці 2 клас (n= 29)	10,3	20,6	17,2	41,3	10,3
дівчата 2 клас (n= 38)	5,2	21,0	36,8	26,3	10,5
хлопці 3 клас (n=38)	2,4	14,6	36,6	39	7,3
дівчата 3 клас (n=23)	12,1	9,1	39,4	18,2	21,2
хлопці 4 клас (n=29)	10,5	10,5	42,1	31,6	5,3
дівчата 4 клас (n=34)	28	24	24	20	4

Отримані дані констатують, що домінуючий тип установки відносно природи, у молодших школярів – естетичний, коли природа сприймається, як об'єкт краси, тобто екологічні установки формуються через перцептивно-емоційні канали. Для оцінки рівня розвитку екологічної освіченості у молодших школярів ми використали опитувальник «Натурофіл» (табл. 4).

Серед учнів 2-4 класів найбільш поширеним став середній рівень. Серед дітей других класів ми спостерігаємо, що дівчат на 2,2% більше, ніж хлопців з дуже низьким рівнем, але кількість дівчат з низьким та нижче середнього рівнем менша, ніж у хлопців, а представників високого і дуже високого рівня взагалі немає. Серед учнів третіх класів немає дітей з дуже низьким рівнем екологічної освіченості і ми констатуємо появу учнів з високим (хлопці) та дуже високим рівнем (дівчата та хлопці). Але дівчаток з низьким рівнем на 6,8% більше, ніж хлопців. А у хлопців більше на 9,6% представників нижче за середнього рівня, ніж у дівчат. Серед дітей четвертих класів значно збільшився показник високого та дуже високого рівня як у хлопців, так і дівчат. У дівчат немає представників з дуже низьким рівнем, також кращі показники нижче середнього, середнього та вище за середнього рівнів. Тобто ми спостерігаємо, що дівчата четвертих класів дещо випереджають у своєму розвитку екологічної освіченості своїх однокласників хлопців. Серед респондентів других класів такої тенденції немає і показники хлопців та дівчат незначно відрізняються. Серед дітей третіх класів ми констатуємо, що у хлопців кращі показники, ніж у дівчат, але все ж кількість дівчат з середнім рівнем екологічної освіченості більша на 17,5%. За результатами опитування ми аналізуємо, в яких сферах проявляється ставлення дитини та де саме необхідна корекція. За результатами оцінки ставлення до природи встановлено, що більшість опитаних учнів мали безвідповідальне ставлення, а також не об'єктивне та не активне ставлення до природи. Оцінювання екологічної культури молодших школярів включало визначення екологічної освіченості, екологічної свідомості та екологічної діяльності. В залежності від комбінації результатів був досліджений рівень екологічної культури молодших школярів (дуже низький, низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий, дуже високий). На період проведення дослідження найбільший відсоток хлопців (50,0%) та дівчат (47,0%) мали дуже низький рівень екологічної культури. Це означає недостатній розвиток екологічних інтересів, уявлень та наявність фрагментарних знань, які не реалізуються у творчій роботі та повсякденному житті молодших школярів. Також ми спостерігаємо несформованість екологічно ціннісних орієнтацій та відсутність установки на гуманне довготривале співробітництво суспільства і природи. Така ситуація пояснює особисту пасивність дітей та відсутність бажання приймати участь у роботі, присвяченій екологічним проблемам. Наступний за численністю рівень – низький. Ці школярі демонструють недостатню впевненість у дбайливому ставленні до природи та навколишнього середовища. Участь таких дітей у екологічних заходах зумовлена тільки адміністративним впливом. Третина дітей має нижче середнього рівень екологічної культури. Для таких школярів характерно розуміння важливості співробітництва людей і природи, вони мають екологічно ціннісні орієнтації та установки, але не завжди реалізують їх у своїх конкретних діях. Середній рівень екологічної культури досліджено у сьомій частини досліджуваного контингенту. Такі діти мають адекватні екологічні знання, розуміють взаємообумовленість життя людини і природи, але їх екологічна освіта не носить системний характер. За наступними рівнями (вище середнього, високого та дуже високого рівня) серед досліджуваного контингенту школярів не було.

Дискусія. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що у сучасних умовах одним із стратегічних завдань системи освіти стає формування особистості з високим рівнем екологічної культури [9]. Одним з найбільш важливих періодів для формування основ екологічної культури особистості є молодший шкільний вік. Робота з формування екологічної культури молодших школярів має величезне значення для становлення та подальшого розвитку загальної культури особистості учня [6]. Специфічною рушійною силою процесу екологічного виховання молодших школярів є протиріччя між негативним досвідом про взаємодію з навколишнім світом, який дитина набуває «стихийно» і знаннями, цінностями, пропонуваними йому у школі. Дослідниками наголошується на вимогах до змісту екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку: необхідність забезпечувати дітям розширення позитивного досвіду взаємодії з довкіллям; повинна бути діяльність, що сприяє розвитку емоційно-чуттєвої сфери; зміст виховного процесу має носити комплексний характер і забезпечувати різноманітність видів (практична, творча, пізнавальна, ігрова, ін.) і напрямків (екологічного, естетичного, економічного, природоохоронного) діяльності [1].

Науковцями зазначається, що практично не розроблено проблему використання в процесі формування екологічної культури учнів початкових класів потенціалу фізичного виховання. Воно має значні можливості в галузі формування екологічної свідомості та поведінки молодших школярів, в першу чергу, по відношенню до свого власного організму як об'єкту екологічної турботи. Ускладнення навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах потребує активного впровадження в повсякденне життя школярів засобів фізичного виховання для відновлення фізичних та духовних сил. Незважаючи на те, що вчені інтенсивно займаються багатофакторними дослідженнями екологічної культури, вирішенню завдань екологічної освіти школярів у процесі

фізичного виховання приділено недостатньо уваги [1, 7, 8]. Стан екологічної грамотності школярів характеризується значними прогалинами в навчанні [4]. Аналіз шкільної практики засвідчує, що сучасна система освіти не забезпечує системного впливу на особистість учня з метою подолання надмірного прагматизму стосовно довкілля. Початкова школа потребує ефективних технологій, спрямованих на гармонізацію стосунків у системі «учні–довкілля», результатом якої має стати формування у дітей дбайливого ставлення до природи [5]. Основними формами екологічного туризму є прогулянки, екологічні стежки, екскурсії, подорожі та походи, естафети, змагання, зльоти, експедиції [7]. Здійснення еколого-туристської діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах являє собою педагогічний процес цілеспрямованої систематичної дії на школярів фізичними вправами та чинниками природного середовища з метою екологічної освіти, фізичної рекреації, зміцнення здоров'я та розвитку фізичних якостей [1]. Проблематичним є вивчення та визначення необхідного організаційного та ресурсного забезпечення занять з різних видів екологічного туризму в умовах загальноосвітніх шкіл. Не повністю використовуються потенціал туристсько-краєзнавчої роботи для встановлення міжпредметних зв'язків у процесі навчання школярів, не розроблено моніторинг екологічної культури. Опрацювання підходів до моніторингу дозволило визначити його ключові складові. Так, нами підтверджено та доповнено думку науковців щодо необхідності включення показників фізичного стану, екологічної культури, освіченості школярів молодшого шкільного віку [10]. На важливість визначення рівня рухової активності також вказується у дослідженнях авторів [4, 12]. Зважаючи на визначений дослідниками тісний зв'язок між ставленням до довкілля та до власного здоров'я, нами серед етапів діагностики запропоновано визначення показників фізичного здоров'я.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Започатковано структуру та розроблено зміст «шкільного екологічного моніторингу» у процесі позакласних занять з фізичного виховання, що містить діагностику екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку, рівень адаптаційно-резервних можливостей, рухової активності та фізичного здоров'я школярів молодшого шкільного віку. В результаті проведеного моніторингу визначено особливості показників фізичного стану дітей молодшого шкільного віку, рівень їх екологічної культури. Результати анкетування та дані констатувального експерименту свідчать про потенційні можливості молодших школярів щодо формування екологічно доцільної поведінки. Учні певною мірою володіють знаннями про норми та правила поведінки на природі, залежності здоров'я від стану довкілля, проте не всі вважають за необхідне дотримуватися екологічних вимог у повсякденному житті. У шкільній практиці формування зазначеної характеристики відбувається епізодично, без належного методичного забезпечення. Результати моніторингу можуть бути використані при розробці програми занять з використанням засобів екологічного туризму та слугувати критеріями ефективності програми.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що відсутній будь-який конфлікт інтересів.

Таблиця 3

Розподіл школярів за типом домінуючої установки відносно природи (за методикою «ЕЗОК») (n=191) ,%

Установки	Молодші школярі, які мають екологічні установки					
	2 клас		3 клас		4 клас	
	дівч.	хл.	дівч.	хл.	дівч.	хл.
естетична	49,2	32,1	45,5	30,5	40,1	28,7
когнітивна	23,7	20,8	16,9	24,8	19,1	24,5
етична	9,3	18,2	20,5	22,7	18,0	23,6
прагматична	17,7	28,9	16,9	21,6	22,7	23,1

Таблиця 4

Діагностика інтенсивності суб'єктивного ставлення до природи «Натурофіл», %

Школярі	Рівні, %						
	Дуже низький	Низький	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Високий	Дуже високий
хлопці 2 клас, n = 29	2,6	11,3	19,2	59,4	7,5	0	0
дівчата 2 клас, n = 38	4,8	9,4	17,5	62,6	5,7	0	0
хлопці 3 клас, n = 38	0	1,8	11,3	54,9	23,0	5,4	3,6
дівчата 3 клас, n = 23	0	8,6	1,7	72,4	15,5	0	1,7
хлопці 4 клас, n = 29	2,7	5,4	3,7	55,7	10,8	5,4	16,2
дівчата 4 клас, n = 34	0	2,3	4,6	63,0	11,6	4,6	13,9

Література

1. Андрєєва О., Головач І., Хрипко І. Теоретичні та прикладні аспекти формування екологічної культури школярів у процесі фізичного виховання. *Слобожанський науково-спортивний вісник*, 2017. № 5 (61) С.12–17.
2. Асафова Е. В. Аксиологический подход к развитию экологической культуры студентов высших учебных заведений. *Вестник Казанского технологического ун-та*. 2009. Вип. 3. С. 139-144.
3. Байбородова Л. В. Методика вивчення мотивів участі школярів у діяльності. Режим доступу: <https://multiurok.ru/files/mietodika-izuchieniiia-motivov-uchastiia-shkol-nikov-v-dieiatiel-nosti.html>
4. Білецька ВВ, Петренко ЄМ, Вржесневська ГІ. Екологічний туризм у системі фізичного виховання учнівської молоді. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 15. 2015. Вип. 12 (67) 15. С. 3–7.
5. Бутенко Г. А. Средства оздоровительного туризма и ориентирования как основа рекреационно-оздоровительной технологии для детей младшего школьного возраста. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Чернігів, 2015. Вип. 129, Т. 3. С. 36–41.
6. Грошовенко О. П. Методика формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи: Метод. реком. для студ. спеціальності «Початкове навчання». Вінниця, 2007. 64 с.
7. Дмитрук С. Головач І. Екостежки в системі туристсько-краєзнавчої діяльності в закладах освіти. Педагогіка, психологія, філософія: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2011. Вип. 20. С. 37–41.
8. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая психология и педагогика. Ростов на Дону: Феникс, 1996. 476 с.
9. Круцевич Т.Ю., Андрєєва О.В., Благій О.Л., Погасій Л.І., Головач І.І. Умови реалізації програми позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму. Актуальні проблеми і перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і туризму: колективна монографія / за заг. ред. Н. Є. Пангелової. Переяслав (Київ. обл.): Домбровська Я. М., 2020. С. 157–168.
10. Круцевич Т.Ю., Вороб'єв М.І., Безверхня Г.В. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді. Київ: Олімп. л-ра, 2011. 224 с.
11. Лусканова Н. Оценка школьной мотивации учащихся начальных классов. *Школьный психолог*. 2001. № 9. С. 8–9.
12. Москаленко Н. В. Теоретико-методичні засади інноваційних технологій в системі фізичного виховання молодших школярів: дис... д-ра наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 Дніпропетровськ, 2009. 461 с.
13. Полька Н.С., Гозак С.В., Єлізарова О.Т. Скринінгова оцінка адаптаційно- резервних можливостей дітей шкільного віку: метод. реком. Київ, 2013. 24с.
14. Формування екологічної культури молоді. Практичний посібник. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/praktichniy-posibnik-formuvannya-ekologichno-kulturi-molodi-66035.html>

References

1. Andreieva O., Holovach I., Khrypko I. Theoretical and applied aspects of formation of ecological culture of schoolchildren in the process of physical education. *Slobozhansky scientific and sports bulletin*, 2017. № 5 (61) P.12–17.
2. Asafova Ye. V. Axiological approach to the development of ecological culture of students of higher educational institutions. *Bulletin of Kazan Technological University*. 2009. Vol. 3. P. 139–144.
3. Baiborodova L. V. Methods of studying the motives of students' participation in activities. Access mode: <https://multiurok.ru/files/mietodika-izuchieniiia-motivov-uchastiia-shkol-nikov-v-dieiatiel-nosti.html>
4. Biletska V.V., Petrenko Ye.M., Vrzhesnevskaya H.I. Ecological tourism in the system of physical education of student youth. *M.P. Drahomanov Scientific journal of the National Pedagogical University*. Series 15. 2015. Issue. 12 (67) 15. P. 3–7.
5. Butenko H. A. Means of health tourism and orientation as the basis of recreational and health-improving technology for children of primary school age. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University*. Chernihiv, 2015. Issue. 129, Vol. 3. P. 36–41.
6. Hroshovenko O. P. Methods of forming a caring attitude to nature in younger students: Method. recommend. for students. specialty «Primary education». Vinnytsia, 2007. 64 p.
7. Dmytruk S., Holovach I. Eco-trails in the system of tourist and local lore activities in educational institutions. *Pedagogy, psychology, philosophy: coll. science. work. Pereiaslav-Khmelnytsky*, 2011. Issue. 20. P. 37–41.

8. Deriabo S.D., Yasvin V.A. Ecological psychology and pedagogy. Rostov-on-Don: Phoenix, 1996. 476 p.
9. Krutsevych T.Yu., Andreieva O.V., Blahiy O.L., Pohasiy L.I., Holovach I.I. Conditions for the implementation of the program of extracurricular activities using the means of ecological tourism. Actual problems and prospects for the development of physical education, sports and tourism: a collective monograph / for general. ed. N.Ye. Panhelova. Pereiaslav (Kyiv region): Dombrovska Ya. M., 2020. P. 157–168.
10. Krutsevych T.Yu., Vorobiev M.I., Bezverkhnia H.V. Control in physical education of children, adolescents and youth. Kyiv: Olympus. I-ra, 2011. 224 p.
11. Luskanova N. Assessment of school motivation of primary school students. *School psychologist*. 2001. № 9. P. 8–9.
12. Moskalenko N.V. Theoretical and methodological principles of innovative technologies in the system of physical education of junior schoolchildren: dis. dr. of phys. education and sports: 24.00.02 Dnipropetrovsk, 2009. 461 p.
13. Polka N.S., Hozak N.V., Yelizarova O.T. Screening assessment of adaptation and reserve capabilities of school-age children: a method. rekom. Kyiv, 2013. 24 p.
14. Formation of ecological culture of youth. A practical guide. Access mode: <https://naurok.com.ua/praktichniy-posibnik-formuvannya-ekologichno-kulturi-molodi-66035.html>